

Leszek Piątkowski

"Polsza i Ruś. Czerty obszeczności i swojeobrazija w istoriczeskim razwitt Rusi i Polshi XII - XIV ww.", red. B. A. Rybakow, Moskwa 1974 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 19, 159-162

1976

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Polsza i Ruś. Czerty obszeczności i swojeobrazja w istoriczeskom rozwitii Rusi i Polsce XII—XIV ww.

Red. B. A. Rybakow, Moskwa 1974, Nauka, ss. 298.

Polsza i Ruś jest już trzecią publikacją powstałą w 1967 r. Komisji Historyków ZSRR i Polski¹. Zawiera materiały konferencji zorganizowanej przez tę Komisję jesienią 1971 r. w Moskwie, a poświęconej historii Polski i Rusi w XII—XIV w.

Radzieccy i polscy autorzy zawartych w tej publikacji artykułów starali się oświetlić z pozycji marksistowskich szereg ważnych problemów społeczno-ekonomicznego, politycznego i kulturalnego rozwoju obydwu krajów w okresie rozbitcia feudalnego. Szczególną uwagę zwrócono na ukazanie charakterystycznych cech rozwoju tendencji zjednoczeniowych w tych krajach, na drogi przewycięzania rozbitcia feudalnego, formowanie się przesłanek jedności narodowej, wpływ sytuacji międzynarodowej na ten proces oraz jego odbicie w pomnikach kultury duchowej i materialnej. Ponadto starano się ukazać wspólne oraz specyficzne cechy rozwoju obu państwowości w omawianym okresie.

Zawarte w zbiorze artykuły można podzielić na kilka grup w zależności od poruszanych przez nie zagadnień. Jedną z nich stanowią prace poświęcone stosunkom społeczno-ekonomicznym. Zaliczyć tu można artykuły W. T. Paszuto², Ł. W. Czerepnina³, J. N. Szczapowa⁴, O. M. Rapowa⁵, J. M. Jurginisa⁶, B. N. Florii⁷ i H. Samsonowicza⁸. Szczególną uwagę spośród nich zwraca praca B. N. Florii, w której autor wyjaśnia, w jaki sposób doszło do tego, że w dwóch niemal identycznych organizmach państwowych, jakimi były w okresie wczesnego feudalizmu Ruś i Polska, już w okresie późnego feudalizmu (XVI—XVIII w. w Polsce i II poł. XVI—XVIII w. w Rosji), przy wielu wspólnych cechach ustroju społeczno-ekonomicznego obydwu państw, powstały różne formy stosunków między panującą klasą a panującą władzą. Jak więc doszło do powstania szlacheckiej Rzeczypospolitej Polskiej i Rosji z ustrojem samowładczym? By to wyjaśnić, autor analizuje rozwój immunitetów w tych krajach. Ostatecznie dochodzi do wniosku, że przyczyną tego stanu rzeczy był fakt, iż władcy moskiewscy potrafili w odpowiednim momencie zahamować rozwój przywilejów szlacheckich, a nawet niektóre cofnąć, podczas gdy władcom polskim to się nie udało. Nie wyjaśnia jednak Floria, dlaczego to, co się udało Iwanowi III, nie udało się Kazimierzowi Wielkiemu.

W. T. Paszuto zaś, analizując proces rozpadu jednolitego państwa staroruskiego, dochodzi do wniosku, że jego przyczyn należy szukać nie w upadku politycznym państwa, lecz w jego społeczno-ekonomicznej ewolucji (s. 11). Uważa też, że znaczenie okresu rozbitcia dzielnicowego polega na tym, iż przygotował on materialne

¹ Pierwszą były *Materiały konferencji polskich i sowieckich istorikow po problemach istoriografii*, Moskwa 1969 (zawierała materiały z konferencji zorganizowanej przez tę Komisję w czerwcu 1968 r. w Moskwie), natomiast drugą: *Stanowienie ranniefieodalnych gosudarstw*, Kijów 1972 (zawierała materiały z sesji zorganizowanej w czerwcu 1969 r. w Kijowie).

² *Istoriczeskoje znaczenije pierioda fieodalnoj rozdroblennosti na Rusi*, s. 9—17.

³ *Puti i formy političeskogo razvitija russkich ziemel XII—naczała XIII w.*, s. 23—50.

⁴ *K istorii sootnoszenija sowieckoj i cerkownoj jurisdikcji na Rusi w XII—XIV ww.*, s. 172—189.

⁵ *K woprosu o bojarskom ziemlewładienii na Rusi w XII—XIII ww.*, s. 190—207.

⁶ *Polskoje „opolie” i litowski „łaukas”*, s. 289—296.

⁷ *Ewolucja immunitieta sowieckich fieodałow w pieriod obrazowanija jedinich Polskogo i Russkogo gosudarstw*, s. 308—334.

⁸ *Gorodskoje samouprawlenije w istorii Polski pierioda fieodalnoj rozdroblennosti*, s. 335—357.

i społeczne przesłanki do utworzenia scentralizowanego państwa. Czynniki zewnętrzne — zdaniem autora — tylko zawęziły terytorialną podstawę tego procesu, komplikowały go i hamowały, lecz nie zdołały mu zapobiec.

Ustrój prawny dawnych księstw staroruskich porównuje w swoim artykule Ł. W. Czerepnin, zaś O. M. Rapow przedstawił sytuację bojarskiej własności ziemskiej. Niektórymi elementami ustroju ziemskiego zajął się też J. M. Jurginis, który doszukuje się wielu analogii między wspólnotą ziemską, na ziemiach polskich zwaną opolem, a wspólnotą ziemską na Litwie, zwaną łaukasem. H. Samsonowicz natomiast zajął się genezą samorządu miejskiego na ziemiach polskich.

Drugą grupę w omawianym zbiorze stanowią artykuły traktujące o roli czynnika zewnętrznego w procesach feudalnej koncentracji zachodzącej na ziemiach polskich i ruskich w XI—XIV w. I tak H. Łowmiański⁹ i K. Myśliński¹⁰ omawiają znaczenie wpływu ekspansywnej polityki niemieckiej na hamowanie procesów zjednoczeniowych w Polsce, natomiast W. W. Mawrodin¹¹, W. A. Kuczkin¹² i I. B. Grewkow¹³ — podobną rolę Tatarów na ziemiach ruskich. Trzeba tu także zaliczyć artykuł G. G. Litawrina¹⁴ poświęcony stosunkom rusko-bizantyjskim w XII w.

Szczególnie ciekawa jest praca K. Myślińskiego, polemizująca z niektórymi stanowiskami w polskiej historiografii. Autor uważa m. in., że tłumaczenie utraty przez Polskę Pomorza Zachodniego tylko ekspansją niemiecką jest zbyt jednostronne. Stwierdza bowiem, że duży wpływ na to miała też wewnętrzna sytuacja państwa polskiego, uniemożliwiająca skoncentrowanie sił i środków potrzebnych do obrony jedności tej dzielnicy z Polską. Dochodzi też do wniosku, że gdyby nie zmiana układu sił w samej Polsce (utrata dominującego stanowiska przez Wielkopolskę, jedyną, zdaniem autora, dzielnicę zainteresowaną w utrzymaniu jedności z Pomorzem), ekspansja niemiecka i łuńska na południowym wybrzeżu Bałtyku nie osiągnęłaby takich rezultatów (s. 120).

Myśliński uważa również za niesłuszne stanowisko niektórych historyków, tłumaczących rezygnację Brandenburgii ze zwierzchnictwa nad Pomorzem tylko trudnościami politycznymi dynastii Wittelsbachów, spowodowanymi walkami z papieżem i Luksemburczykami oraz zdołnościami wojskowymi księcia szczecińskiego Barnima III. Historycy ci — według autora — nie doceniają roli Polski, której władcy: Łokietek i Kazimierz Wielki, odegrali w rzeczywistości dużą rolę w uniemożliwieniu Brandenburgii całkowitego podporządkowania sobie Pomorza.

Ekspansją innych przedstawicieli niemieckich: Zakonu Krzyżackiego i Zakonu Kawalerów Mieczowych, zajął się H. Łowmiański. Stwierdza on, że ich celem było nie nawracanie miejscowej ludności na wiarę katolicką, lecz całkowite jej wytępienie i utworzenie na tych terytoriach państwa germańskiego. Łowmiański również dochodzi do wniosku, że czynnikiem sprzyjającym i ułatwiającym umocnienie się zakonów było rozdrobnienie feudalne Polski i Rusi. Gdyby nie ono, to — zdaniem autora — powstanie silnych kolonii niemieckich nad Bałtykiem byłoby niemożliwe (s. 74). Zwraca przy tym uwagę, że Rusini szybciej zrozumieli niebezpie-

⁹ *Rol rycarskich ordienow w Pribaltikie (XIII—XIV ww.)*, s. 67—79.

¹⁰ *Brandenburg, krestonoscy i potierja Polszej Zapadnego Pomorja*, s. 114—139.

¹¹ *Problema rozwitija nacionalnogo samosoznanija na Rusi w konce XIII-naczale XIV ww.*, s. 165—171.

¹² *Niżnyj Nowogorod i Niżniegorodskoje kniażestwo w XIII—XIV ww.*, s. 234—260.

¹³ *Idiejno-politiceskaja naprawlennost literaturnych pamjatnikow feodalnoj Rusi konce XIV w.*, s. 378—421.

¹⁴ *Osobiennosti russko-wizantijskich odnoszenij w XII w.*, s. 208—212.

czeństwo grożące im z tej strony, wskutek czego Zakon Inflancki nie osiągnął takich sukcesów, jak Zakon Krzyżacki.

Omawiając stosunki rusko-bizantyjskie w XII w. G. G. Litawrin polemizuje z dotychczasowym stanowiskiem historiografii radzieckiej, która uważa, że w XII w. Bizancjum prowadziło agresywną politykę wobec książąt ruskich. Cesarstwo bizantyjskie — zdaniem autora — obawiając się najazdów Połowców, było raczej zainteresowane w tym, by Ruś nie uległa zbyt niemu osłabieniu, gdyż była ona jego sojusznikiem w walce z tymi plemionami.

Wspomniane artykuły oraz przyczynki I. B. Grekowa i W. W. Mawrodina pozwalają utwierdzić się w przekonaniu, że jeśli feudalna Polska, nie bacząc na ekspansję niemiecką, już w końcu XIII i na początku XIV w. przewyciężyła tendencje partykularyzmu i doprowadziła do odbudowy swej jedności, to na ziemiach ruskich proces ten przebiegał zdecydowanie wolniej, m. in. w wyniku działalności dyplomatycznej Ordy, która hamowała go.

Ukazują one również, że analogiczne w swej istocie procesy odbudowy dawnej jedności staroruskich i staropolskich ziem z powodu różnych konkretnych warunków historycznych i okoliczności nie doprowadziły do jednego rozwiązania.

Szereg artykułów poświęcono kulturze obydwu państw, jej cechom zbieżnym i specyficznym. Zaliczyć tu można wymienione już prace Grekowa i Rogowa, a także P. N. Maksimowa¹⁵ i J. D. Isajewicza¹⁶.

I tak Maksimow udowadnia przewagę w rozwoju architektury Słowian wschodniej tendencji ogólnoruskich nad lokalnymi.

Pogow uważa, iż zerwane w II ćw. XIII w. stosunki kulturalne polsko-ruskie odżyły, lecz już na nowych podstawach, w XIV w. Wskazuje też na rolę byłych ziem ruskich, które od XIV w. wchodziły w skład W. Ks. Litewskiego, jako pomostu w stosunkach kulturalnych między Polską a Rusią. Jest też zdania, że kultura białoruska odgrywała bardzo znaczną rolę na dworze Władysława Jagiełły.

Isajewicz natomiast na przykładzie Rusi halicko-wołyńskiej omawia wpływ kultury zachodniej na rodzimą.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na artykuły dotyczące dziejów niektórych dzielnic polskich lub ruskich w omawianym okresie. I tak: dzieje Śląska przedstawia R. Heck¹⁷, Mazowsza — S. Russocki¹⁸, Kijowa i Rusi Południowej — P. P. Tołoczko¹⁹, zaś Niżnego Nowogrodu i Ks. Niżnonowogrodzkiego — W. A. Kuczkin. Ponadto trzy artykuły poświęcone są Litwie. Ich autorami są: J. M. Jurginis, J. Ochmański²⁰ i M. J. Byczkowa²¹. Autorzy ci wskazują na podobieństwa i różnice w procesach zachodzących na tych ziemiach. Starają się też wykazać przyczyny odpadnięcia jednych z nich od macierzystych organizmów bądź też czynniki, które pozwoliły innym przetrwać okres rozdrobnienia feudalnego, by następnie połączyć się z macierzą. Wiele tych czynników (np. ustrój społeczno-ekonomiczny, język, kultura czy świadomość narodowa) było wspólnych dla ziem ruskich i polskich.

¹⁵ *Obszczenacjonalnyje i lokalnyje osobienosti russkoj architektury XII—XIV w.*, s. 213—222.

¹⁶ *Iz istorii kulturnych swjaziej Galicko-Wołyńskiej Rusi s zapadnymi slawjanami w XII—XIV w.*, s. 261—275.

¹⁷ *Fieodalnaja razdroblennost w Silezii*, s. 80—113.

¹⁸ *Mazowieckaja gosudarstwiennost w period fieodalnoj rozdroblennosti (XIII—XV w.)*, s. 140—164.

¹⁹ *Kijew i Jużnaja Ruś w period fieodalnoj rozdroblennosti*, s. 223—233.

²⁰ *Giediminowiczi — prawnuki Skołomiendowy*, s. 358—364.

²¹ *Otdielnyje momienty istorii Litwy i intierpretacji russkich gieneatologiczeskich istocznikow XVI w.*, s. 365—377.

Dokonany przeze mnie podział artykułów zawartych w omawianej publikacji nie wyczerpuje wszystkich poruszanych w nich zagadnień. Wiele miejsca poświęcono bowiem m. in. problemowi przewycięzania rozdrobnienia feudalnego i umacniania się tendencji zjednoczeniowych w obu krajach czy też rozwoju świadomości narodowej wśród mieszkańców tych ziem.

W sumie publikacja stanowi wartościowy przyczynek do historii obydwu krajów.

Leszek Piątkowski

Jan Piętka: Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza.

PWN. Warszawa 1975, s. 198.

Mazowsze jako jedna z dzielnic dawnej Polski może poszczycić się wciąż rosnącym stanem publikacji o swojej przeszłości. Szczególnie interesujące są prace W. Smoleńskiego¹, M. Handelsmana², J. Gierowskiego³, S. Pazyry⁴, A. Wolffa⁵, J. Senkowskiego⁶ i K. Górskiego⁷ traktujące o problematyce społecznej. Ostatnio wydana książka Jana Piętki, dotycząca górnej warstwy społeczeństwa tego regionu w okresie od 1371 do 1526 r., stanowi cenny przyczynek do syntezy dziejów Mazowsza.

Praca została napisana na podstawie szerokiego zasobu źródeł. Autor korzystał z drukowanych zbiorów źródeł pochodzenia książęcego i kościelnego. Poważny zrąb faktów dostarczyły mu herbarze. Dodatkowe informacje, najczęściej dotyczące stosunków gospodarczych i stanu majątkowego elity feudalnej od II poł. XIV w. do 1526 r., uzyskał z zespołu „Masoviae” w Archiwum Głównym Akt Dawnych. Wykorzystana została także przechowywana tam „Metryka mazowiecka”. Autora interesowały tutaj dane o osobach i ich sytuacji ekonomicznej. Oprócz wymienionych źródeł informacji dostarczyły mu zachowane księgi sądowe ziemskie: błońskie, ciechanowskie, płockie, rozańskie, tarczyńskie, wyszogrodzkie, zakroczymskie, a także księgi ziemskie grodzkie warszawskie.

Autor posłużył się głównie metodą genealogiczną. Pozwoliła mu ona poczynić wiele spostrzeżeń i ustalić rodowody możnych mazowieckich, zbadać całą warstwę i umieścić ją we właściwych proporcjach społeczeństwa mazowieckiego. Przedmiotem badań były 803 osoby zakwalifikowane do grupy możnych. Podkreślić trzeba, że te dane ilościowe nie ujmują ani kobiet, ani urzędników państwowych czy dostojników kościelnych pochodzących z niższych społecznie warstw, o karierze jednostkowej i krótkotrwałej. Podstawę uogólnień stanowiły 22 rodziny (330 osób) stojące najwyżej w hierarchii społeczeństwa mazowieckiego. Na tej podstawie autor wysnuł wnioski dotyczące całej warstwy. Takie stanowisko budzi wątpliwości. Za-

¹ W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, t. I, *Osadnictwo na ziemiach kresowych mazowieckich*, Kraków 1908.

² M. Handelsman, *Przywileje rodowe mazowieckie*, Lwów 1914.

³ J. Gierowski, *Ludzie luźni na Mazowszu*, „Przegląd Historyczny” 1950, t. XL.

⁴ S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959.

⁵ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370—1526*, Wrocław 1962.

⁶ J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza*, Warszawa 1968.

⁷ K. Górski, *Rycerstwo i szlachta wobec możnowładztwa w XIV i XV wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, t. LXXVII, z. 4.